

Kopecký, Milan

Některé problémy české historické beletrie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1964, vol. 13, iss. D11, pp. [118]-122

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108659>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NĚKTERÉ PROBLEMY ČESKÉ HISTORICKÉ BELETRIE

Současná historická beletrie česká je v nevýhodné situaci, protože kterákoli kniha z její produkce je zpravidla poměřována vrcholnými díly klasiků historického žánru, zejména díly Jiráskovými, Wintrovými a Vančurovými. Takové hodnocení na pozadí něčeho kanonizovaného vede nutně k aplikaci vysokých měřítek a svádí k závěrům o slabinách produkce a o její stagnaci. Přitom dnešní literární kritika nevěnuje historické beletrii tu pozornost, kterou by si právem zasloužovala. Hodnoceny jsou vlastně jen práce osvědčených autorů, zatímco spisovatelé na první pohled méně výrazní se s kritickým zájmem nepotkávají. Navíc lze někdy pozorovat rozdílný přístup k historické beletrii podle tematiky: kritika si dosud více všimала prací s tematikou z doby husitské, pobělohorské a z 19. století, než knih zpracovávajících látky z jiných období. Tak vzniká jistá disproporce, jejímž důsledkem je přehlížení tvorby s náměty z doby nejstarší a hlavně z 16. století. Mé poznámky se proto týkají několika prací z těchto dvou oblastí.

1.

Vyjde-li nová kniha s tematikou z doby předhistorické, bere ji do rukou netrpělivě každý, kdo si z dětství do života přinesl několik nezapomenutelných obrazů z Jiráskových Starých pověstí českých. Tato čtenářská netrpělivost pramení mimo jiné také z vědomí velkého nebezpečí, které hrozí každému zpracovateli našich starých epických látek — že totiž budou pouhou stylistickou úpravou děl svých velkých předchůdců (Kosmou počínaje a Olbrachtem konče), že nám znovu podají obraz praotce Čecha obzírajícího z Řípu zemi zaslibenou, obraz Přemysla povoláného od těžké práce na knížecí trůn, obraz Libuše vztahující paže ve věstec-kém zanícení, obraz zrádné Šárky, krutého Duryňka atd. Před tímto nebezpečím stojí v poslední době dva spisovatelé — Leontina Mašínová a Jiří Brabenc. Mašínová zpracovala ve svých *Starých сказkách* (1962) naše nejstarší pověsti tradičně, kdežto Brabenc se v knize *Po stopách starých pověstí českých* (1959) pokusil o nový přístup k starým látkám. Nezapřel v sobě novináře a usiloval o „reportáž“, v níž chtěl konfrontovat dnešní a někdejší stav těch míst, ke kterým se vztahují různé události z české mytologie. Z tohoto hlediska jde o knihu velmi zajímavou, přihlížející nejen k archívním materiálům, ale i k nejnovějším archeologickým výzkumům (např. na Levém Hradci, v Mikulčicích aj.), které se snaží vhodně zpopularizovat. Autor vychází z autopsie a přibližuje čtenáři Ctiněves, Krakovec, Tetín, Stadice i ostatní památná místa a vytváří tak jakousi opěrnou čerbu k Jiráskovu klasickému dílu. Škoda jen, že se někde jeho podání příliš volně vztahuje k obsahu pověsti (např. o Růžovém paloučku) nebo že autor někde opomenul podstatné rysy skutečnostního podkladu pověsti. Tak v pověsti o Bílé paní Brabenc zcela zapomíná na sociální jádro pověsti: chudina totiž věřila, že sladkou kaši z jahel dostává na jindřichohradeckém zámku právě z „příkazu“ Bílé paní — Perchty z Rožmberka. Také v pověsti o blanických rytířích se měla rozlišovat starší verze vyprávění o vojsku vedeném Žižkou od pozdější verze, podle níž v čele rytířů stojí sv. Václav. Brabenc zde měl lépe využít možnosti žánru, který si sám vytvořil.

Novou formou zvládl Brabenc úspěšně starou tematiku a našel neotřelý způsob, jak čtenáře učít vlastenecké hrdošti. Svou knihu určil hlavně čtenáři dospělému, u něhož mohl předpokládat jistý okruh kulturních znalostí. Byl proto ve výhodě proti Mašínové píšící pro dětské čtenáře, kterým asi chtěla staré pověsti podat v podobě ustálené, jiráskovské. Bezprostřední předlohou Mašínové nebyl však Jirásek, ale Hájek, z jehož obsáhlého a místy tendenčně feudálního vyprávění našich nejstarších dějin dovedla autorka uvážlivě načerpat materiál vpravdě lidový.

Vybrat pro děti z většího cyklu vhodně látky není záležitost jednoduchá. Ukázala to např. v poslední době některá problematičká místa Kolářova a Hirašlova zpracování Enspígla (1962). Požadavek uvážlivého výběru starých látek splnil před Mašínovou úspěšně už Miloš V. Kratochvíl v *Bájkách a pověstech z Čech* (1959) určených pro čtenáře od sedmi let. Kratochvíl zde z umělecké i národopisné literatury uvedl místní pověsti — dětskému chápání blízké — z Podebradska, Podřipska, Berounska, Příbramska i odjinud, které někdy přesahují krajový rámeček. Přínos Kratochvílův lze sledovat v několika směrech. Především v tom, že

dětskému čtenáři „tajemný“ svět zlidštuje a že usiluje o reálné poznání „tajemných“ dějů a tak ukazuje na možnosti vysvětlování různých nejasných motivací v starých pověstech. Cenné jsou i Kratochvilovy nenásilné aktualizace a výchovné analogie (např. v pověsti Permonova skříňka). Pozoruhodné jsou i jeho miniaturní úvody k jednotlivým tematickým okruhům, v nichž si Kratochvilovo vyprávěčské umění se zdarem poradilo i s tématy pro děti velmi těžkými.

Společným jmenovatelem všech tří nových zpracování našich starých pověstí je zaměření na látky s výraznou syžetovou linií. Tuto linii nejvíce respektuje Mašínová; Kratochvil ji často rozšiřuje o nové motivy a Brabeneč ji osvěžuje reportážními postupy. Přitom všichni tři ve svých zpracováních podtrhují didaktickou a mravní tendenci svých látek.

2

Nejeden z našich literárních vědců si už v době rozkvětu české historické beletrie kladl otázku, proč je 16. století pro spisovatele tak málo přitažlivé. Jednou z příčin je jistě poměrně malá probádanost některých jeho úseků a problémů, hlavním důvodem však je to, že se tato doba jeví jako málo barvitá a určitě daleko méně dramatická než předcházející doba husitská nebo následující doba pobělohorská. Větší pozornosti se zatím těšila jen tzv. rožmberská tematika s ústředními postavami Viléma z Rožmberka a Petra Voka. To je ovšem vysvětlitelné, protože zde existuje množství materiálu, bohatého na politické události i lidské osudy. Této tematice se dnes věnuje hlavně Nina Bonhardová. Stranou zájmu však dlouho zůstávala první polovina 16. století, kterou se teprve v poslední době obírá Jiří Brabeneč. Všimnu si prací obou autorů, důkladněji se však zaměřím na Brabenece, protože jeho romány představují látkový přínos do české literatury. Nakonec se dotknu dvou otázek obecnějších, tj. otázky vztahu beletrie k historii a otázky jazyka historického románu.

Prostředí bohatého jihočeského rodu s renesančními velmoži Vilémem z Rožmberka a Petrem Vokem přitahuje naše beletristy a dramatiky už téměř celé století. Bezpečnou oporu našli tito autoři v pracích rožmberského archiváře Václava Březana (žil asi 1550–1618). Po Mařánkově Barbaru Vokovi z roku 1938 vznikl dokonce dojem, že této látce bude už stěží možno znovu použít. A přece trilogie Niny Bonhardové *Tanec rabů* (1949), *Selský mor* (1957) a *Polyxena* (1959) má co říci i tomu, kdo zná zpracování rožmberské tematiky z dramatu Gustava Pflégra-Moravského, Františka Adolfa Šuberta, Jana Bora nebo z románu Václava Beneše Třebitzkého, Josefa Svátka, Karla Legra, Jiřího Mařánka, Jaroslava Bártla a Jaromíra Hořejše, nebo ze dvou povídkových cyklů Františka Heřmánka.¹ Bonhardová totiž zvolila jiný přístup k rožmberským dějům než její předchůdci. V jejich knihách sice také vystupují oba poslední Rožmberkové a zejména agilní krumlovský regent Jakub Krčín z Jelčan, ale vedle nich zde žije, trpí a revoltuje poddaný lid. Na tohoto protihráče feudálního panstva se dříve v trpytivém obraze Českého Krumlova, Třeboně a Bechyně zapomínalo, snad i z toho důvodu, že pro jeho život a boj nebylo sdostatek opory v Březanových pracích. Bonhardová zde však dovedla využít i celkem epizodických Březanových pasáží, např. o revoltě rybníkářů vedených Vondrou Burákem, a nešetřila ani námahy ke studiu příslušných dokumentů bohatého treboňského archivu. Toto studium vedlo Bonhardovou k pochopení způsobu života prostého lidu, k pochopení jeho ořesné bídě, vysilující práci, zoufalství i vzdoru. Těžký životní zápas lidu je tedy u Bonhardové zachycen přesvědčivě, méně přesvědčivě je však podán jeho duchovní svět. Myšlení lidových postav, bohužel málo individualizovaných, se pohybuje v moderních politických kategoriích — a ty se dostávají i do dialogů. Psychologická motivace jednání těchto postav, vedoucího k selským bouřím i hornickým revoltám, vzbuzuje oprávněné pochybnosti. Nelistoricky zachyceným protifeudálním postojem ztrácejí romány na umělecké účinnosti. Vzniká rozpor mezi objektivním zobrazením života a myšlení feudálních postav i života těžce zkoušeného lidu na jedné straně a mezi zidealizovaným myšlením lidových hrdinů na straně druhé; ti se vlastně stávají anachronistickými hlasateli novodobých pokrokových ideálů.

Nebezpečí nevyváženosti zřetele sociálního a psychologického bylo ovšem ukryto už v novém pojetí tematiky, jež je jinak zvládnuta s uměleckým nadáním a smyslem pro barvitě líčení dramatických souvislostí v široké souvislosti dobové. Do tohoto kontextu zasadila Bonhardová nově i tradiční postavy rožmberského námětového okruhu — zejména oba poslední Rožmberky. V podání autorů, kteří Bonhardovou předcházeli, se zpravidla Vilém z Rožmberka dostával do stínu svého bratra Voka. Na rozdíl od toho se Bonhardová rozhodla určit Vilémovi úlohu důležitější, než dosud hrál v beletrii: v duchu Březanových pasáží o Vilémově diplomatické činnosti vykreslila barvitě jeho jednání v Polsku i jeho iniciativu v zájmu Rudolfa II. Z podání Bonhardové vystupuje Vilém jako exponent prohabsburské

a prokatolické politiky, což je zároveň důkazem toho, jak Bonhardová modifikuje různá Březanova fakta ve shodě s dnešním naším výkladem konce 16. a začátku 17. století.

Ve srovnání s Bonhardovou, jejíž knižní dílo je zatím omezeno na historickou beletrii, zdá se dosavadní tvorba Jiřího Brabence žánrově značně různorodá: Brabenc píše pro mládež i pro dospělé, dovede napsat jak detektivku, tak satiru, jak reportáž, tak historický román. Z jeho prací pro mládež přináší Velká proměna (1954) reportáže z budovatelské práce naší mladé generace, na detektivním příběhu je postaveno Tajemství Černé rokle (1960). Brabencovou zásluhou dostalo se zajímavého podání i dvěma knihám, jichž je spoluautorem. Tak v publikaci ČSSR v kostce (1960) zaznamenal spolu se Zdeňkem Veselým a Marianem Wendtem základní údaje o našem společenském zřízení, hospodářství a kultuře a měl asi hlavní podíl na oprostění práce od suchého statistického výčtu. V románě Dobrodružství v Eridanu (1961) pokusil se Brabenc (za spoluautorství Zdeňka Veselého) o astronautický příběh, jehož novinová verze vycházela nedlouho po první výpravě člověka do vesmíru.

První polovině 16. století věnoval Brabenc dva romány — *Řeku osudu* (1957) a *Ochránce městských bran* (1959). V *Řece osudu* se zaměřil zejména na příčiny a důsledky neblahé dynastické změny z roku 1526. Vhodně vybral i hlavní postavu kronikáře Václava Hájka z Libočan. Děj *Ochránce městských bran* časově předchází ději *Řeky osudu*. Je zde zachycen boj městského stavu se šlechtou na konci 15. a na začátku 16. století. Také v tomto díle byla Brabencova volba dvou hlavních postav šťastná: jak Albrecht Rendl z Oušavy, tak Bartoloměj kníže Minsterberský byli významnými politickými činiteli doby jagellonské. Brabenc zde vychází z Palackého, k němuž se přihlásil rozsahově neobvyklým (jednostránkovým) motem z jeho *Dějín*.

I když mám výhrady k Brabencovu subjektivnímu pojetí ústředních postav obou románů, zejména k pojetí kronikáře Hájka (jak ukáží dále), přece uznávám, že tyto postavy jsou zobrazeny živě. V románech však vystupuje řada jejich současníků, které čtenář nevidí plasticky. Zvláště nápadné je to v *Řece osudu*: Jan Hodějovský, Adam Sturm, Sixt, Kuthen, Bydžovský a jini nežijí osobitým, plnokrevným životem — vystupují jen jako nevýrazné figurky kolem hlavní osoby. Jsou to sice správně vybraní zástupci jednotlivých náboženských a politických směrů, přesto nám však např. jednání Adama Sturna nerekně celkem nic o mravním a osvětovém úsilí českých bratří, velmi málo se dovidáme o humanismu jako kulturním proudu, ačkoliv k tomu postava Jana Hodějovského a evokace jeho "družiny" poskytovaly velkou příležitost. V *Ochránce městských bran* není tato disproporce v zobrazení hlavních a epizodních postav tak výrazná, i když zase „lišák dvou korun“ má více individuálních rysů než nejmladší vnuk Jiřího z Poděbrad. První část knihy je v tomto směru vůbec úspěšnější nežli část druhá.

Zdá se tedy, že Brabenc podává monografické historie hlavních postav svých románů. Z pozice hlavních postav se také rozvíjí syžet: to pak nepříznivě ovlivňuje kompozici, při níž se pouze zřídkakdy uplatňuje pohled z jiného zorného úhlu. A přitom jsou romány poměrně hustě zalidněny, avšak zase spíše ke škodě kompozice, protože některé postavy se mihnou jen v několika kapitolách a nejsou pro rozvoj děje důležité. Na začátku obou románů postupuje autor jako při psaní novely, napětí vnáší jen do vztahu několika málo osob: v *Řece osudu* se napětí z počátku vytváří pouze kolem Hájkova vztahu k Blažené (a v souvislosti s tím kolem jeho poměru k Caherovi), podobně v *Ochránce* je do hry na počátku vtahován jen Rendl a Kača.

Brabencovým románům jistě neprospívají některé stereotypní postupy. Projevují se např. ve stavbách kapitol: autor zpravidla navodí situaci, vytvoří zápletku a napětí účinně vystupňuje, ale s vyvrcholením děje a krizí seznámí čtenáře popisnou formou v jednom nebo několika odstavcích další kapitoly. V kapitolách se také často setkáváme s touž nebo podobnou expozicí (např. příjezd osamělého jezdce nebo skupiny jezdců na určité místo — tento otřelý motiv humorně vytyká historické beletrii své doby už Svatopluk Čech). Jistý stereotyp je též v popise bitek a soubojů a v reminiscencích i úvahách, jimiž se děj posouvá kupředu. Ve vyprávěčově řeči jsou zase zbytečná upozornění, že se stane něco velikého nebo nějak závažného. Lze to ovšem pochopit jako snahu zvýšit napětí, toho by však mělo být dosaženo výstavbou děje.

Na šesti místech své *Řeky osudu* (na začátku, pak za kapitolou II, V, VIII, X a na konci knihy) zařazuje Brabenc fiktivní dopisy, které autorovi posílá čtenářka Eva, sledující práci na románu v rukopise. Eva komentuje rukopis a k ději připojuje své poznámky. Je to nápad na první pohled dobrý, protože tato forma skýtá možnost doplňovat a zpřesňovat děj, přesto však se domnívám, že historické okolnosti by čtenář měl poznávat přímo z děje, z charakterů, nikoli z populárně naučných přídavek. Do Eviných dopisů Brabenc nezřídka ukládá svou autokritiku; tak v pátém dopise se objevuje závažná otázka: „A kde jsou lidé z šenků, z dílen,

z tržišť, od pluhů?" Autor si zřejmě sám byl dobře vědom toho, že se celý děj odehrává stále v těžce společenské vrstvě. Poněkud jiná je situace ve druhém románě, ačkoliv ani zde není úloha utlačeného lidu nijak zvlášť výrazná. V tomto směru nedosahuje dosavadní Brabencova historická beletrie společenské šíře tvorby Niny Bonhardové a románů Miloše V. Kratochvíla nebo Václava Kaplického.

3

Nad současným historickým románem se vnučuje otázka, kde končí právo beletristy na výmysl a kde začíná povinnost přísného respektování historické pravdy. Brabenc i Bonhardová mají ve svých knihách hodně detailů, jejichž nesprávnost pozná jen kulturní historik. Někdy však umělecká licence překračuje meze konvencí a vzniká nebezpečí, že na první pohled „drobnou“ historickou nesprávností budou ve čtenářském povědomí vytvářeny chybné kulturní souvislosti. Uvedu dva příbuzné doklady z trilogie Niny Bonhardové:

Zvedla se stolu knihu, bohatě zdobenou iniciálami a barvami z dílny Daniela Adama z Veleslavína s letopočtem L. P. 1572. Nebyl to Nebeklič, ale Laskavec — zpěvy milostné. (Selský mor, str. 139—140.)

Podal knihu matce. Nesla název: Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílija slove, v překladu bratrského duchovního kněze Matěje Cyruse podle originálu J. Léryi. Byla to vzácná práce z dílny Daniela Adama z Veleslavína, zetě a nástupce Jiřího Melantricha z Aventýna, který měl proslulou tiskárnu na Starém Městě pražském. (Polyxena, str. 250—251.)

Literárněhistorickým faktem je, že Veleslavín nevydal žádný z obou citovaných spisů. Český překlad Historie o plavení se do Ameriky ani tiskem vůbec nevyšel. To dnes ví každý vzdělanější čtenář poučený edicí Léryho cestopisu z roku 1957. Historický romanopisec by neměl podceňovat kulturněhistorické znalosti svého čtenáře. Musí počítat s tím, že čtenář má o velkých kulturních zjevech určitou konkrétní představu, která se zformovala školní výukou i soukromým studiem dosavadní literatury.² I když Bonhardová nepsala román o Veleslavínovi, přece neměla ztráct ze zřetele, že v představách našeho čtenáře figuruje Veleslavín jako popularizátor humanistických vědomostí, který milostnou lyriku nevydával. Kromě toho postmula Bonhardová svým vymyšleným Laskavcem Veleslavínovu činnost do doby, kdy Veleslavín vlastní „dílnu“ ještě ani neměl: první jeho spis je z roku 1578 a majitelem tiskárny se stal teprve roku 1586 po smrti svého švagra Jiřího mladšího Melantricha z Aventýna. Historický beletrista má jistě právo na stylizaci materiálu, ta však nesmí být v rozporu s historickými fakty, v našem případě s časovým zařazením a charakterem Veleslavínovy činnosti. Požadavek historické pravdivosti neznamená spoutání spisovatelovy fantazie; konečně v obou citovaných dokladech mohla autorka historicky přesně užít nějakého cestopisu a souboru milostné poezie, jež byly ve své době skutečně vydány.

Otázka vztahu historického spisovatele k historii není ovšem nová. V poslední době byla např. předmětem polemiky v časopise Dějiny a současnost (roč. 1962) a zabýval se jí také Bohuš Balajka ve svých Několika glosách k historickému románu, v nichž formuloval správný názor, že historický beletrista se nemůže „stát nevolníkem historické faktografie“.³ Metoda historické beletrie spisovatelů jistě dovoluje zalidňovat romány nehistorickými postavami a rozvíjet zajímavé zápletky, jež nemají oporu v dějinách. Historický román nemá suplovat historický dokument, nemá však také, jak se domnívám, rozrušovat ta objektivní historická fakta, která žijí v povědomí kulturního čtenáře.

Víc než u Bonhardové jde u Brabence o vybočení děje z linie historické logiky. To se dá ukázat zvláště na jeho Rece osudu.⁴ V této knize bylo Brabencovým záměrem podat bouřlivé životní osudy Hájka z Libočan a v souvislosti s nimi také genezi jeho hlavního díla, Kroniky české z roku 1541. Ačkoliv dosti spolehlivého materiálu poskytl spisovatel historické a literárněvědné práce o Hájkovi, především články Františka Palackého a Antonína Jaroslava Vrtátka (oba v ČČM 1864), Flajšhansova předmluva k edici Hájkovy kroniky (z roku 1918) a úvaha Šimáková (ČČM 1918), přece je v románu nesprávně pojat Hájek-kronikář: Brabencův „okouzlený pohádkář“, který chtěl své čtenáře pouze bavit vyprávěním starých pověstí, je v ostrém rozporu s historickou skutečností. Hájkův ideologický postoj, hlavně v hodnocení husitského hnutí, ponechává Brabenc zcela stranou a vědomě vytváří románovou obhajobu Hájka-kronikáře a tím odvrací pozornost od skutečných Hájkových záměrů, od církevně politické tendence jeho kroniky. Zde už není pouze přehlížena tradiční čtenářská představa o Hájkovi, zde jsou přímo opominuty objektivní výsledky historického zkoumání.

Dobové prostředí se Brabenc i Bonhardová snaží čtenáři přiblížit také archaismy, zejména v dialozích. S archaizacími prostředky mají však autoři nemalou potíž: misty se totiž těchto prostředků neuzivá v duchu jazyka 16. století, ale spíše se v nich napodobuje archaický

jazyk historické beletrie 19. století. Spisovatel by však neměl podléhat klamu, kterému se neubrání průměrný čtenář, považující některé jevy v jazyce Jana z Hvězdy, Karla Hynka Máchy, Václava Klimenta Klicpery nebo dokonce i v jazyce Jiráskově za ústrojně napodobení starého českého jazyka, ač přitom vlastně jde o běžný jazyk doby, v níž tito spisovatelé tvořili. To je ovšem problém hodně závažný, z něhož by nebylo lehké vyvodit pro historického spisovatele těžký postulát, aby totiž vedle pramenů, literární teorie atd. studoval také historickou mluvnici. Myslím, že to zrovna nutné není, spíše je žádoucí, aby historický beletrista zvážil své síly a zbytečně nearchaizoval vyprávěčovu řeč a v dialozích užíval raději archaismů lexikálních nežli stylistických.

V celkovém obraze naší současné historické beletrie stojí romány s látkami ze 16. století stále ve stínu románové tvorby s látkami z doby husitské, jak je zpracovává Miloš V. Kratochvíl, vzdělaný historik i zkušený umělec, který nově pojal naše pověsti a který do postavy Jana Kornela zajímavě promítl společenské zápasy 17. století. Avšak zároveň beletrie, čerpající námětově z posledního předbělohorského století, nedosahuje psychologické hloubky Hanušových prací s tématy pobělohorskými. Prudké sociální a politické boje 16. století s atraktivními historickými postavami čekají dále na své literární oživení.

POZNÁMKY

¹ Rožmberské tematické v české literatuře věnoval Vítězslav Tichý článek *Pan Petr Vok z Rožmberka v českém románě* (LF 1941, str. 382—402) a znovu se jí obíral v doslovu k *Selskému moru* (str. 548).

² Od tohoto faktu by bylo třeba vycházet při odpovědi na oprávněnou otázku Františka Červinky, „proč Romain Rolland psal román ‚Jan Kryštof‘ a nikoli ‚Ludvík Beethoven‘“ (Dějiny a současnost 1962, č. 10, str. 29).

³ *Plamen* 1962, č. 7, str. 103.

⁴ Viz také mou recenzi *Beletrie proti historii?* *Věda a život* 1958, str. 695—696.